

**TƏHSİLDƏ MONİTORİNG VƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ
МОНИТОРИНГ И ОЦЕНИВАНИЕ В ОБРАЗОВАНИИ
MONITORING AND EVALUATION IN EDUCATION**

UOT 37.0

Gülnarə Qurban qızı İskəndərova

*Azərbaycan Dillər Universitetinin
fəlsəfə doktoru programı üzrə doktorantı
<https://orcid.org/0009-0000-6172-6428>
[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(4\).73-78](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(4).73-78)*

**TƏLƏBƏLƏRİN TƏHSİL NAILİYYƏTLƏRİNİ TƏMİN EDƏN QIYMƏTLƏNDİRMƏ
TEKNOLOGİYASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI**

Гульнара Гурбан гызы Искандарова

*докторант по программе доктора философии
Азербайджанского Университета Языков*

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТЕХНОЛОГИИ ОЦЕНИВАНИЯ,
ОБЕСПЕЧИВАЮЩИХ УЧЕБНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ СТУДЕНТОВ**

Gulnara Gurban Iskandarova

*doctorial student in the program of doctor of philosophy
of Azerbaijan University of Languages*

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF ASSESSMENT TECHNOLOGY THAT ENSURES
THE EDUCATIONAL ACHIEVEMENT OF STUDENTS**

Xülasə. Məqalədə tələbələrin təhsil nailiyyətlərini təmin edən qiymətləndirmə texnologiyasının nəzəri əsasları öz əksini tapmışdır. Hər bir qiymətləndirmə növü sinif mühitində və ya daha geniş miqyaslı kontekstdə aparılmasından asılı olmayaraq, bir sıra elmi prinsiplərə və fəlsəfi fərziyyələrə əsaslanır. Məqsədin-dən və ya istifadə olunduğu kontekstdən asılı olmayaraq hər bir qiymətləndirmə üç əsas hissəyə əsaslanır: tələbələrin biliyi necə təqdim etdiyinə və fənlə əlaqəli səriştələrini necə inkişaf etdirdiyinə dair model, tələbələrin performansını müşahidə etməyə imkan verən tapşırıqlar və əldə edilmiş performans sübutlarından nəticə çıxarmaq üçün şərh üsulları. Və yaxud istənilən qiymətləndirmə bir-biri ilə əlaqəli üç elementə və ya təmələ əsaslanır: təhsil nailiyyətinin qiymətləndiriləcək aspektləri (idrak), tələbələrin nailiyyətləri haqqında sübut əldə etmək üçün istifadə olunan tapşırıqlar (müşahidə) və tapşırıqlar nəticəsində ortaya çıxan sübutları təhlil etmək üçün istifadə olunan üsullar.

Açar sözlər: *qiymətləndirmə, nailiyyət, yanaşma, bacarıq, inkişaf*

Аннотация. В статье отражены теоретические основы технологии оценивания, обеспечивающие учебные достижения обучающихся. Каждый тип оценивания, независимо от того, проводится ли оно в классе или в более широком контексте, основан на наборе научных принципов и философских предположений. Независимо от цели или контекста, в котором оно используется, каждое оценивание основано на трех основных частях: модели того, как студенты представляют знания и развивают предметные компетенции, задания, позволяющие наблюдать за успеваемостью обучаемых, и методах интерпретации, позволяющих сделать выводы из результатов полученных доказательствами эффективности. Какое-либо оценивание основано на трех взаимосвязанных элементах или основах: оцениваемых аспектах образовательных достижений (познание), задачах, используемых для получения данных об успеваемости учащихся (наблюдение), и методах, используемых для анализа данных, полученных в результате задания.

Ключевые слова: *оценивание, достижение, подход, умение, развитие*

Abstract. The theoretical underpinnings of the evaluation technology that guarantees pupils' academic success are reflected in the paper. All forms of assessments, whether carried out in a classroom or outside of it, are predicated on a number of philosophical and scientific tenets. Every assessment, regardless of its intent or setting, is built around three primary components: tasks that enable students to demonstrate their knowledge and develop subject-related competencies, and interpretive strategies for deriving inferences from the performance evidence gathered. Alternatively, any assessment is built around three interconnected components or pillars: the cognitive characteristics of educational accomplishment that need to be evaluated, the activities that are utilized to gather data about student achievement (observation), and the techniques employed to evaluate the data that is gathered from the tasks.

Keywords: Assessment, achievement, approach, skill, development

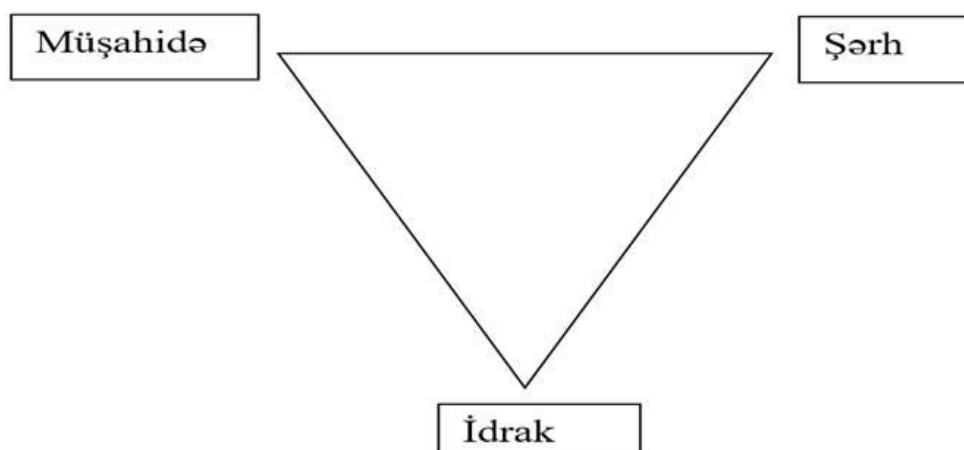
Qiymətləndirmənin üç əsas məqsədi var: öyrənməni qiymətləndirmək (formativ qiymətləndirmə), fərdi nailiyyətləri ölçmək (summativ qiymətləndirmə), və proqramları qiymətləndirmək. Hər bir qiymətləndirmə növü sinif mühitində və ya daha geniş miqyaslı kontekstdə aparılmasından asılı olmayaraq, bir sıra elmi prinsiplərə və fəlsəfi fərziyyələrə əsaslanır.

Məlumdur ki, qiymətləndirmə texnologiyalarının keçmiş və müasir konsepsiyaları vardır. Əvvəlki nəzəriyyə və modellərin əsas konsepsiyaları müəyyən məqsədlər üçün hələ də faydalı və lazımlı olsa da, daha yeni qiymətləndirmə ehtiyaclarını qarşılamaq üçün onların genişləndirilməsi və ya dəyişdirilməsi lazımdır.

İndi isə qiymətləndirmə üçbucağını nəzərdən keçirək. Bu forma həm müasir qiymətləndirmə təhlil və tərkib etmək, həm də yenilərinə formalaşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

Məqsədindən və ya istifadə olunduğu kontekstdən asılı olmayaraq hər bir qiymətləndirmə üç əsas hissəyə əsaslanır: tələbələrin biliyi necə təqdim etdiyinə və fənlə əlaqəli səriştələrini necə inkişaf etdirdiyinə dair model, tələbələrin performansını müşahidə etməyə imkan verən tapşırıqlar və əldə edilmiş performans sübutlarından nəticə çıxarmaq üçün şərh üsulları.

Və yaxud istənilən qiymətləndirmə bir-biri ilə əlaqəli üç elementə və ya təmələ əsaslanır: təhsil nailiyyətinin qiymətləndiriləcək aspektləri (idrak), tələbələrin nailiyyətləri haqqında sübut əldə etmək üçün istifadə olunan tapşırıqlar (müşahidə) və tapşırıqlar nəticəsində ortaya çıxan sübutları təhlil etmək üçün istifadə olunan üsullar. (təfsir və ya şərh). (Knowing What Students Know: The Science and Design of Educational Assessment. (2001)- s.19)

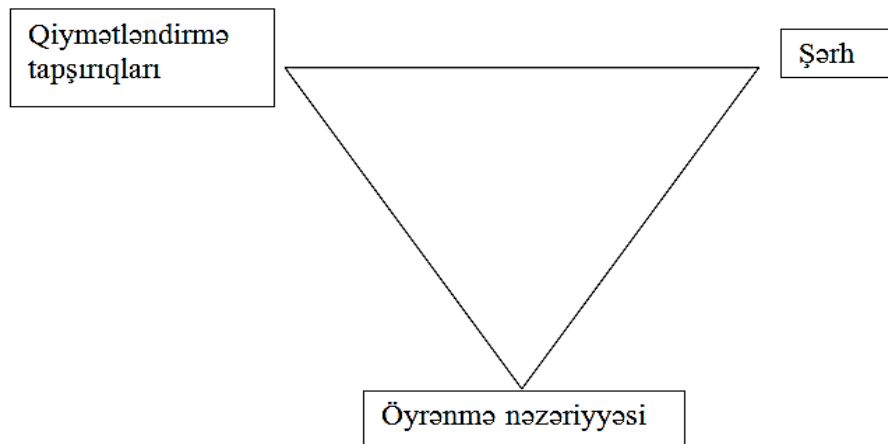

Bu üç əsas element – idrak, müşahidə və şərh – məzmun, format, bal, hesabat və nəticələrin istifadəsi daxil olmaqla, qiymətləndirmənin quruluşu və istifadəsinin bütün aspektlərinə təsir göstərir. Bu elementlərin təsiri bəzən açıq-aydın deyil, daha gizli olsa da, lakin hələ də təsir gücünə malikdir.

Üçbucağın idrak küncü və ya təpəsi tələbələrin biliyi təqdim etmələri və mövzu sahəsində səriştələrini necə inkişaf etdirmələri ilə bağlı nəzəriyyə və ya ideyalar toplusuna istinad edir. (James W.P, Naomi Ch. The Foundations of Assessment.(2003)-s.111)

Üçbucağın əsası olan idrak hər hansı bir sahədə bilik və bacarıqların modeli kimi başa düşülür. Bu model təkcə predmetin məzmununu deyil, həm də öyrənənlərin adətən məzmunu öyrənən zaman necə və hansı qaydadan istifadə etdiklərini ehtiva edir. Məsələn, şagirdlər adətən riyaziyyatda vurma əməlinədən öncə toplamanı öyrənirlər. Bu model öyrənmənin ilkin səviyyələrində olduqca sadə görünə bilər, lakin tələbələr bacarıq səviyyəsi artdıqca mürəkkəblilik səviyyəsi də artır.

Müşahidə zamanı isə tələblərə onların bilik və bacarıqlarını ortaya çıxaracaq vəziyyətlər yaratmaq üçün müxtəlif tapşırıqlar verilir. Qiymətləndirmə zamanı isə tələbələrin cavab vermələri tələb olunan tapşırıqlar spontan şəkildə deyil, öyrənmənin koqnitiv modeli ilə əlaqəli sübutları təmin etmək və qiymətləndirmə əsasında çıxarılaçaq nəticələri və qərarları dəstəkləmək üçün diqqətlə və düzgün tərtib edilməlidir. Yəni bu tapşırıqlar elə seçilməlidir ki, onlar koqnitiv küncdə istifadə olunan bilik və bacarıqları qiymətləndirməlidir. (Amelia.W.G, Nancy. B.S. The Symbiosis of Cognition, Observation, and Interpretation in an Assessment System for BioKIDS-The University of Michigan-s.11)

Bu səbəbdən öyrənmənin 3 əsas nəzəriyyəsi üzərində dayanacağıq: behaviorizm, sosial-mədəni və konstruktivist yanaşma.

Biheaviorizm ingiliscə “behavior” davranış deməkdir. elmə yeni faktorların – davranış faktorlarının gətirilməsi ilə xarakterizə olunur. Davranış sözü altında insanın psixi fəaliyyətinin xarici ifadəsi nəzərdə tutulur. Məhz, bu anlama görə də davranış faktları və şüur faktları öz ifadə tərzinə görə ayrılırlar. Davranış xarici prosesdir və xaricdən müşahidə yolu ilə müəyyən edil

Müşahidə üçün seçilmiş tapşırıqlar qiymətləndirmənin məqsədi nəzərə alınmaqla hazırlanmalıdır.

Üçbucağın şərh zirvəsi səhv müşahidələrdən əsas götürmək üçün istifadə olunan bütün üsulları və vasitələri əhatə edir. Başqa sözlə desək, o, bir sıra tapşırıqlarından əldə edilən müşahidələrin qiymətləndirilən bilik və bacarıqlar haqqında necə sübut təşkil etdiyini ifadə edir. Geniş miqyaslı qiymətləndirmə kontekstində şərh metodu adətən statistik modeldir ki, bu da tələbə sənətinin müxtəlif səviyyələri nəzərə alınmaqla nailiyyətlərin ölçülməsidir. Sınıf qiymətləndirməsi mövqeyindən baxdıqda isə şərh çox vaxt müəllim tərəfindən aparılsa da, çox vaxt formal statistik modelə deyil, intuitiv və ya keyfiyyətli modelə əsaslanır.

Etibarlı və effektiv qiymətləndirməyə sahib olmaq üçün üçbucağın hər üç təpəsi sinxron şəkildə birlikdə işləməlidir, yəni hər təpənin öz özlüyündə məna kəsb etməsi ilə yanaşı onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır.

Harlen isə qiymətləndirmə üçbucağını bu cür təsvir edir: (Theoretical foundation of assessment methodology-s.9)

lir, lakin şüur prosesləri daxilə baş verir və özünümüşahidə yolu ilə aşkar olunur. Biheavioristlər öyrənmə əvəzinə şərtlənməyə üstünlük verirdilər və belə fikirləşirdilər ki, öyrənmə davranışda dəyişiklik olduqda baş verir.

Klassik biheaviorizmi yenidən işləməyə çalışan Skinner insan davranışına sistematik yanaşmanın mühümlüyü fikrini irəli sürdü. Skinner ideyalarının mərkəzində davranışın səbəbini öyrənmək və onu idarə etmək dururdu. O, Instrumental Şərtlənmə (Operant Conditioning) nə

zəriyyəsinin banisidir. Instrumental Şərtlənməyə əsasən davranış onun nəticəsinə görə qiymətləndirilir, öyrənmə davranışın mükafatlandırılması və cəzalandırılması vasitəsilə baş verir.

Bu nəzəriyyənin nümayəndələri şagird nailiyyətini görünməmiş vaxtlı testlər vasitəsilə ölçürlər. Performans ya düzgün, ya da yanlış ola bilər. Şagird düzgün olmayanların üzərində işləməlidir.

Sosial-mədəni yanaşmaya daha yeni bir nəzəriyyə kimi baxılsa da, onun kökü daha çox XX əsrin əvvəllərində başlayan funksional psixologiya və Vilyam.C, Con.D, Corc.H.M-in fəlsəfi pragmatizminə gedib çıxır. Bu nəzəriyyə insan tədrisinin əsasən sosial proses olduğunu göstərir.

Sosial inkişaf (sosial-mədəni) nəzəriyyəsi tələbələrin yaratdığı sosial qarşılıqlı əlaqələrin inkişafdan, şüurdan və idrakdan əvvəl olduğunu irəli sürür. İdrak və inkişafın sosiallaşmanın son məhsulu olduğunu fərz edərək, nəzəriyyə aşağıdakı müddəaları irəli sürür: Sosial qarşılıqlı əlaqə koqnitiv inkişaf prosesində əsas rol oynayır. Vıqotski sosial öyrənmənin inkişafdan əvvəl olduğunu qeyd edirdi. O bildirir: "Uşağın mədəni inkişafında hər bir funksiya iki dəfə özünü göstərir: birincisi, sosial müstəvidə, sonra isə fərdi səviyyədə; əvvəlcə insanlar arasında (intersixoloji), sonra isə uşağın daxilində (intrapsexoloji);" (Agaton P. Pattalitan Jr. The Implications of Learning Theories to Assessment and Instructional Scaffolding Techniques-s.4)

Məlumdur, burada Lev Vıqotski skafolding ideyasını da irəli sürüb ki, bu öyrənmə prosesində mühüm hesab olunur.

Bu nəzəriyyədə qiymətləndirmə zəif konseptuallaşdırılıb, lakin özündə etnoqrafik müşahidə və nəticələri ehtiva edə bilər.

Nəhayət, konstruktivizm nəzəriyyəsi haqqında bir az məlumat verək. Konstruktiv təlimdə təhsil alan təfəkkür əməliyyatlarının köməkliyi ilə təlim prosesində sərbəst hərəkət edir, əvvəlki biliklərə istinad edərək bütövlük sxemində «yeni biliklər» sistemi yaradır. Beləliklə konstruktiv təlim əməliyyat – yaradıcı xarakteri daşıyır. Təhsil alanlar öyrədəndən, dərslərdən və digər mənbələrdən əldə etdiyi informasiyalar üzərində məntiqi əməliyyatlar apararaq öz daxili duyumu, qavrayışı, başa düşmə qabiliyyəti hesabına xüsusidən ümumiyyə istiqamətlənərək yeni biliklər formalaşdırır. Onun əsas ideyası öyrənə-

nə biliyin hazır formada verilməsinin əksinə olan, pedaqoji fəlsəfənin əsasında durur. Ona görə də tədris-təlim prosesində öyrənənlər üçün öz biliklərini layihələndirilməyi və özünü inkişafı təmin edən pedaqoji mühit yaradılmalıdır. Konstruktivizmi, eyni zamanda ümumi yanaşmalar mövqeyindən, hər birimizin ömür boyu ətraf aləmin öz anlamımızda konstruksiya edilməsi kimi də başa düşmək lazımdır. Bu baxımdan öyrənənlərin hər birinin dünyanı, ətraf aləmi özünün dünyagörüşü, əqidəsi və məsləki əsasında dərk etməsi öz unikalılığı ilə seçilir. (Abdulla Mehrabov.2010. Təhsildə konstruktiv təlim, onun səciyyəvi xüsusiyyətləri – s.1)

Konstruktivliyin inkişafı bir sıra problemlərlə bağlıdır. Bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1.Qanunların öyrənilmə səviyyəsi müxtəlif materialların xassələri və tətbiq sahələrinə dair məlumatlarla tanışlıq;

2.Müxtəlif texnoloji məsələləri həll etmək bacarığı;

3.Konkret problemin həlli ilə bağlı müxtəlif vasitələrdən istifadə;

4.Müxtəlif xarakterli modelləri yaratmaq qabiliyyəti və ondan səmərəli istifadə etmək imkanları;

5.Müxtəlif proseslərin parametrlərinin təyini, onda baş verən hadisələrin qanun və qanunauyğunluqlarının təcrübi yolla müəyyən edilməsi və s.

Konstruktiv təfəkkürə malik insan, baş verən problemin həlli ilə bağlı situasiyanı tələb olunan səviyyədə dəyişdirməyə və ya situasiya ilə bağlı problemi neytrallaşdırmaq üçün müvafiq müsbət qərarın qəbul olunmasına dair konkret fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinə malik olur.

Konstruktivizmdə öyrənmə məqsədinə çatmaq üçün tədris və qiymətləndirmə birləşdirilir. Qiymətləndirmə burada cari anlayışla yeni anlayış arasındakı boşluğu aradan qaldırmağa çalışır. Konstruktivistlər özünü müşahidə və özünü qiymətləndirməyə öyrənmənin ən mühüm elementi kimi baxırlar.

Beləliklə "Niyə qiymətləndiririk?" sualına cavab vermək üçün qiymətləndirmənin məqsədlərini bilmək lazımdır.

1) Qiymətləndirmə növbəti mərhələyə keçmək və ya məzun olmaq üçün sənəd (lisensiya və ya diplom) verir.

2) Qiymətləndirmə tələbələrin fəaliyyətini dərəcə sırasına görə təsnif edir.

3) Qiymətləndirmə şagirdlərin öyrənməsini yaxşılaşdırır və onların öz üzərilərində məşğul olmalarına və inkişaf etmələrinə şərait yaradır.

Problemnin elmi yeniliyi. Tələbələrin təhsil nailiyyətlərini təmin edən qiymətləndirmə texnologiyasının təhsildə yeri və rolu müəyyənəndirilmiş və onun təhsilin inkişafında keyfiyyət göstəricilərini təmin etməsi yönündə araşdırma aparılmışdır;

Qiymətləndirmə texnologiyasının nəzəri əsasları araşdırılaraq qiymətləndirmənin tədris-təlim prosesində öyrənənlər üçün öz biliklərini layihələndirməyi və özünü inkişafı təmin edən mühit yaradaraq

tələbələrin öyrənmə performansını artırmaqdan ibarət olması qənaətinə gəlinmişdir.

Problemnin praktiki əhəmiyyəti. Qiymətləndirmə texnologiyasının nəzəri əsaslarını araşdıran zaman əldə edilmiş qiymətləndirmə metodlarının tətbiqi xarici dil bacarıqlarının qiymətləndirilməsində və inkişafında müəyyən qədər yardımçı ola bilər.

Problemnin aktuallığı. Son illərdə təhsil müəssisələrində xarici dilin tədrisi, xarici dil bacarıqlarının inkişafı və qiymətləndirilməsinin uğurlu şəkildə aparılması təhsilin keyfiyyətini və səmərəliliyini artırmaq üçün effektiv və doğru metodlarının istifadəsinə tələbi artırır. Təhsil müəssisələrinin də doğru və uğurlu qiymətləndirmə fəaliyyəti, qiymətləndirmə texnologiyasının nəzəri əsasında dayanan doğru metodlara və planlaşdırmaya əsaslanır. Bunun üçün də doğru seçilmiş metod və uyğun planlama ilə qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Knowing What Students Know: The Science and Design of Educational Assessment. (2001)- s.19.
2. James W.P, Naomi Ch. The Foundations of Assessment. (2003)-s.111
3. Amelia.W.G, Nancy. B.S. The Symbiosis of Cognition, Observation, and Interpretation in an Assessment System for BioKIDS-The University of Michigan-s.11
4. Theoretical foundation of assessment methodology-s.9.
<http://parents4all.eu/wp-content/uploads/2018/10/IO3-Theoretical-Foundation-of-Assessment-Methodology.pdf>
5. Alignment and the Assessment Triangle – University of Victoria.
<https://edtechuvic.ca/edci335/alignment-and-the-assessment-triangle/>
6. Agaton P. Pattalitan Jr. The Implications of Learning Theories to Assessment and Instructional Scaffolding Techniques-s.4. <https://pubs.sciepub.com/education/4/9/9/>
7. Abdulla Mehrabov. Təhsildə konstruktiv təlim, onun səciyyəvi xüsusiyyətləri (2010) – s.1.
<https://www.idrak-m.com/?p=1640>
8. F. Seyidli. Sosial-mədəni (Ali psixi funksiyaların tarixi-mədəni inkişaf nəzəriyyəsi) nəzəriyyədə uşaqların aparıcı fəaliyyəti haqqında. (2022).
https://www.arti.edu.az/nodupload/editor/files/Sosial%2008_08_2022.pdf
9. Knowing What Students Know: The Science and Design of Educational Assessment. (2001)- p.19.
10. James W.P, Naomi Ch. The Foundations of Assessment. (2003)-p.111
11. Amelia.W.G,Nancy.B.S. The Symbiosis of Cognition, Observation, and Interpretation in an Assessment System for BioKIDS-The University of Michigan-p.11
12. Theoretical foundation of assessment methodology-p.9. <http://parents4all.eu/wp-content/uploads/2018/10/IO3-Theoretical-Foundation-of-Assessment-Methodology.pdf>
13. Alignment and the Assessment Triangle – University of Victoria.
<https://edtechuvic.ca/edci335/alignment-and-the-assessment-triangle/>
14. Agaton P. Pattalitan Jr. The Implications of Learning Theories to Assessment and Instructional Scaffolding Techniques-p.4. <https://pubs.sciepub.com/education/4/9/9/>
15. Abdulla Mehrabov. Təhsildə konstruktiv təlim, onun səciyyəvi xüsusiyyətləri (2010) – p.1.
<https://www.idrak-m.com/?p=1640>
16. F. Seyidli. Sosial-mədəni (Ali psixi funksiyaların tarixi-mədəni inkişaf nəzəriyyəsi) nəzəriyyədə uşaqların aparıcı fəaliyyəti haqqında. (2022).
https://www.arti.edu.az/nodupload/editor/files/Sosial%2008_08_2022.pdf

E-mail: giskenderova@yahoo.com
Redaksiyaya daxil olub: 29.05.2024